

11. Hafta

Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm: St. Simon, Fourier, Owen ve Marx

Siyasal düşünceler bağlamında önceki haftalarda ele alınan düşünürlerin önemli bir kısmı aynı zamanda liberal kuramın temel ilkelerinin şekillenmesine katkı sağlamışlardır. Bu çerçevede özellikle özgürlük, adalet, ekonomi gibi olgular ile devlet, birey ve toplum ilişkisine dair liberal yaklaşımların şekillenişinde değinilen isimlerin önemi anımsanmalıdır. Söz konusu tartışmaların içerisinde yer aldığı ortamın ekonomik ve sosyal karakteristiğine damga vuran ise kapitalizmdir. Bu noktada bahsedilen düşünürler kapitalizme dair genel bir kabul sergilemişler; onun kapsamlı bir eleştirisine ya da alternatiflerine dair bir arayışa girişmemişlerdir. Bu durum ise siyaset düşüncesinin kapitalizmi sorunsallaştırmadığı düşüncesini doğurmamalıdır. Özellikle 19. yüzyıl boyunca kapitalist ekonominin gündelik yaşamdaki etkisi ve özellikle işçi sınıfı üzerindeki olumsuz izleri giderek daha fazla eleştirilmiş, devamında da ona karşı alternatif toplumsal yapıların savunusuyla karşılaşmıştır. Bu haftaki dersimizin konusunu da temel olarak kapitalizmin eleştirisi çerçevesinde farklı bir toplum ve ekonomi anlayışının savunusu olarak sosyalist düşünce oluşturmaktadır. Burada başlıca odak noktamızı Karl Marx oluşturmakla birlikte, kendisinden önceki kapitalizm eleştirisinin ve sosyalist geleneğin başlıca figürleri olarak St. Simon, Fourier ve Owen üzerinde de durulacak, ayrıca Marx'ın düşüncesine doğrudan katkıları çerçevesinde Alman felsefe geleneğine de değinilecektir.

Ütopik Sosyalizm

Sosyalizmi en genel biçimiyle kapitalizmden farklı olarak üretim araçlarında özel mülkiyetin yerine ortak mülkiyetin ve kâr için üretimin yerine kullanım için planlı üretimin bulunduğu bir sistem olarak tanımlamak mümkündür (Huberman, 2005: 44). Kapitalist sistem, sanayi devriminin başlaması ve fabrika sisteminin gelişmesi ile henüz güçlenmeye başladığı zamandan itibaren kimi çevrelerce verimsiz, israfçı, akıl dışı ya da adaletsiz olma gibi eleştirilere maruz kalmıştır. 1800'lerden itibaren ise bahsedilen eleştiriler sistematik biçimde dile getirilmeye ve belli bir siyasal tutumun tanımlayıcı karakteri olmaya başlamıştır. Özellikle Fransa'da Comte Henri de Saint-Simon ile Charles Fourier ve İngiltere'de Robert Owen gibi isimler Marksizm öncesindeki sosyalist düşüncenin öncüleri ve belli bir eylem programıyla takipçilere sahip kapitalizm karşıtı bir siyasal akımın temsilcileri halini almışlardır. Kitapları geniş ölçüde okunmuş, konuşmaları büyük dinleyici topluluklarını çekmiş ve sosyalizm fikri bu isimler aracılığıyla Amerika gibi uzak ülkeler de dâhil olmak üzere başka yerlere yayılmıştır. Bu sürecin, sosyalizm tarihi çerçevesinde Napolyon Savaşlarıyla 1848 devrimleri arasında kalan birinci evreye denk geldiği söylenebilir (Jones, 2005: 613). Burada dikkat çekici olan bir yön ise bahsedilen isimlerin toplumun o günkü durumunu suçlamakla ve eleştirmekle yetinmemeleri ve daha da ileri giderek toplumun nasıl olması gerektiği konusunda kendi düşünce ve planları üzerinde çaba göstermeleridir. Bu planlar doğrultusunda düşünürlerin her biri, geleceğin ideal toplumunun, kendilerine göre görüntüsünü canlandıran ve en ufak ayrıntılara kadar inen bir görünümünü sunacaklardır.

Sosyalizm tarihinin bahsedilen evresinin adlandırılmasında ise söz konusu ideal görünümüleriyle bağlantılı olarak karşımıza “ütopya” sözcüğü ve “ütopik sosyalistler” olgusu çıkmaktadır. Bu adlandırma sonraki yıllarda bizzat Karl Marx ve Marksist

gelenek tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylesi bir adlandırmanın gerekçesi, Marksist geleneğin bahsedilen isimlerin fikirlerine dair değerlendirmesinde yatmaktadır. Buna göre “ütopik sosyalistler” sınıf mücadelesinin gerekli olduğunu kabul etmeksizin ve sosyalist dönüşümde proletaryanın devrimci rolüne önem vermeden, bireyciliğin, rekabetin ve özel mülkiyetin egemenliğinin ortadan kaldırılacağı genel bir toplumsal dönüşümün mümkün olduğuna dair bir düşünmektedirler (Jones, 2005: 614). Üstelik önceki sosyalist akımların ütopya sözcüğü ile adlandırılması ve iyi niyet dileklerinden ibaret görülmesi Alan Brown'un ifade ettiği gibi (1986: 120), Marx'ın ve takipçilerinin kendi sosyalizmlerinin 'bilimsel' olduğuna dair vurgusu ile de ilişkilidir. Çünkü Marx'ın savı, kendisinden önceki sosyalist gelenekten farklı olarak sosyal değişimin kanunlarını keşfettiği biçimindedir.

St. Simon, Fourier ve Owen tarafından ortaya konan ütopiyaların paylaştıkları en önemli ilke kapitalizmin ortadan kaldırılmasıdır. Üçü de kapitalist sistemde, yalnız kötülük bulmakta olup onu israfçı, adaletsiz ve plansız olarak nitelendirmektedirler (Huberman, 2005: 45). Arzu ettikleri ise verimli ve adaletli olan, planlı bir toplumdur. Bu toplum kapitalizmdeki gibi çalışmayan bir azınlığın üretim araçlarına sahip olması ve buna bağlı olarak konfor ve lüks içinde yaşaması durumunu ortadan kaldıracaktır. Bu amaca ulaşmanın yolu üretim araçlarının ortak mülkiyetinde görülmüş, çalışan çoğunluğun, üretim araçlarının sahipliği yoluyla mutlu bir yaşam süreceklere savunulmuştur. Yöntemsel açıdan ise St. Simon, Fourier ve Owen'ın yeni bir insan doğası bilimi kurmak çabasında olduklarından bahsedilebilir. Burada insan davranışının bütün öteki yönlerinin belirleyici temeli olarak ahlâkî/ ideolojik alana özel bir önem verilmiş; bu alanı toplumsal uyum sorununu çözümleyecek bir doğru bilimin konusu haline getirme çabası güdülmüştür. Bu çaba doğrultusunda daha önce var olan moral, dinsel ve politik teori ise yeni keşfedilen uyum yasalarının

hayata geçirilmesinin önündeki en önemli engel olarak görülmektedir (Jones, 2005: 614).

St. Simon, Fourier ve Owen'ın temsilciliğini üstlendiği kapitalizm karşıtı tepkinin belirleyici bir diğer özelliği sanayi devriminin yol açtığı kötü çalışma ve yaşam koşullarına karşı "duygusal" bir tepki niteliği taşımalarıdır. Bu duygusal boyut dile getirdikleri çözümlerin gerçekçilik ve uygulanabilirlik derecesini kaçınılmaz biçimde azaltmıştır. Huberman'ın ifadesiyle ütopik sosyalistler nereye gitmek istediklerini biliyor olmakla birlikte; buraya nasıl gidileceği konusundaki fikirleri bulanıktır (2005: 45). Bu isimler toplumsal gelişmenin tarihsel boyutu hakkında yeterli bir görüşe sahip olmadıklarından, toplumsal bozuklukların "kafalarda kurulan" ideal düzenlerin benimsenip uygulanmasıyla kısa sürede giderilebileceğine inanmakta; insanların vicdanlarına ve akıllarına seslenildiğinde, egemen sınıfların ve yöneticilerin yeni (sosyalist) toplumsal örgütlenmeleri kabul edecekleri yolunda umut beslemektedirler (Şenel, 2001: 105).

Sanayi sektöründe kapitalist yapının tekelleşme eğiliminin farkında olmamaları/görmezden gelmeleri ise onlarda küçük üretim birimlerinin iyilikleri anlaşıldıkça yaygınlaşacağı şeklinde bir düşünceye neden olmuştur. Bu ise siyasal yapıda köklü bir değişikliğe gidilmeden ekonomik sorunların ekonomik çözümlerle aşılabileceği inancını beslemiş, sonuç olarak "devrimci" amaçlarının "evrimci" yollarla gerçekleştirilebileceği düşüncesine neden olmuştur (Şenel, 2001: 105). Burada karşılaşılan evrimci anlayış, güçlülere ya da zenginleri yeni düzenin doğruluğuna ve güzelliğine inandırarak çekmenin ve işin bundan ötesini onların sağduyusuna bırakmanın yeterli olacağı inancını içermektedir. Ancak bu beklentinin karşı tarafındaki grupların çıkarları bizzat var olan düzenin devamlılığını gerektirmekte ve ortaya konan düşüncelerin ütopikleşmesine neden olmaktadır.

Comte Henri de Saint-Simon

"Bir Cenevrelie Mektuplar", "Endüstri Sistemi", "Endüstricilerin Elkitabı" ve "Yeni Hıristiyanlık" gibi yapıtları 1800'lü yılların ilk yarısında yayımlanmış olan St. Simon, sosyalizm, teknokrasi ve enternasyonalizm gibi çağdaş düşüncenin birçok eğilimine ilk kez değinen düşünür olarak nitelendirilebilir (Şenel, 2001: 106). Kitaplarının isimlerinden de anlaşılacağı üzere sanayileşmenin önemini kavramış olan St. Simon, toplumsal yapının analizinde de sanayileşmenin önem ve kapsamını göz önüne almaktadır. Tüm örgütlü toplumların iki tür erke sahip olduğunu düşünen St. Simon bunlardan ilkinin ahlaksal ve düşünsel, ikincisinin ise maddi yönetimi yürüttüğü fikrindedir. Örneğin Orta Çağ'da rahipler ahlaksal ve düşünsel yönetimi, soylular da maddi yönetimi ellerinde tutmuşlardır. Gelineen noktada ise artık tarım önemini yitirmiş ve endüstri ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla erksel açıdan maddi nesnelere yönetimi, toprak sahibi soyluların değil endüstricilerin eline bırakılmalıdır. Düşünsel ve ahlaksal alanda da bilimsel düşünüş döneminin açılmasıyla bir değişim gereklidir. St. Simon bu alanın yönetiminin de, din adamlarının elinden alınıp bilim adamlarına verilmesi gerektiğini söyler (Şenel, 2001: 106).

Erk konusundaki bu yaklaşım biçimi, çalışan sınıfların durumunun nasıl düzeltileceği konusunda da kendini gösterir ki, bu nokta St. Simon'un ütopyacılığının da karşımıza çıktığı yerdir. O, içinde bulunulan toplumsal ve ekonomik yapıdaki sorunların bir bilginler ve endüstriciler yönetimiyle düzeltilebileceğini düşünmekte ve sosyalizme geçişin de bu yolla olacağını ummaktadır. St. Simon'a göre endüstri bilim adamı, işçi ve işverenden müteşekkildir ve aralarında bir çıkar çatışması olabileceği ihtimali de kendisi tarafından göz ardı edilmektedir: "En yoksul ve kalabalık sınıf yararına en hızlı reformları gerçekleştirme işini üstlenecek iyiliksever bir endüstri

şefleri hiyerarşisi gönüllü boyun eğmeyi sağlayarak, sınıf kavgasına son verecektir” (Şenel, 2001: 107).

Arkasında St. Simoncular olarak anılan bir takipçiler grubu da bırakan düşünürün izleyicileri yöneten /yönetilen hiyerarşisini kabul etmişlerdir. Ancak onların eklediği perspektif insanların topluma verdiği hizmetlerle, toplum hiyerarşisinde buldukları konum ve toplumdaki aldıkları ödüller arasında tam bir uygunluğun bulunması talebidir. Bu doğrultuda ileri sürülen ilke de *herkesten yeteneğine göre beklemek, herkese yaptığı işe (çalışmasına) göre vermektir.*

Gerek Saint Simon, gerekse takipçileri endüstri devrimi sonrası toplumsal yapıya ve onun yönetimi konusundaki düşünceleri ile önem sahibidirler. Bu noktada gündeme aldıkları konular ile sonrasındaki sosyalist geleneğin tarihsel arka planına katkıda bulunmuşlar; ancak alternatif olarak önerdikleri düzene ulaşabilmede yoğun eleştirilere maruz kalmışlardır. Yine de çağdaş plancılığın ve teknokrasinin ilk kez dile getirilmesi bağlamında ekonominin bir merkezi planlama kuruluşunca yürütülmesi düşüncesi gibi fikirlerinin düşünce tarihindeki önemini altı çizilmelidir (Şenel, 2001: 108).

Charles Fourier

Dört Hareket ve Genel Kader Kuramı (1808) ve *Tarımsal Aile Ortaklığı Üzerine Bir İnceleme* (1822) gibi eserlerin yazarı olan Charles Fourier’in siyasi düşüncesi ve bu doğrultudaki toplum anlayışı öncelikle onun insan doğasına atfettiği özellikler ile alakalıdır. Bu çerçevede insanları tutkulu varlıklar olarak nitelendiren Fourier, bu tutkuların kötü bir düzende insanları birbirlerine düşüreceği fikrindedir. Kapitalizme de bu tutkular üzerinden yaklaşan düşünür, onun tutkuların olumlu açılımına engel olduğunu düşünür. Kapitalizm, içerdiği rekabetçilik ile savurganlığa, bunalımlara, ve

ahlaksızlıklara yol açmaktadır. Oysa insanın tutkuları, iyi bir düzende, toplumsal mutluluğu artıracak yolda, işbirlikçi ve yaratıcı yönde gelişecektir. Bu düşüncelerle Fourier, insanların tutkularını olumlu yönler yöneltmek için yeni bir düzen tasarlamaya koyulur. Yeni düzen "falanster" denilen birimlerden oluşacaktır. Bunlar, ekonomik olduğu kadar toplumsal birliklerdir. Büyüklüğü beş bin hektar kadar olan toprak parçaları üzerinde 1600 kadar insan, tek bir büyük yapıda yatıp kalkarak yaşayacaklardır. Salonlar, mutfaklar ve yemek evleri ortaktır. Falansterde işler, Fourier'in "tutku yasası" dediği şeye göre bölüştürülecektir. Buna göre herkese tutkusuna, yeteneğine uygun işler verilecektir. Çünkü doğa insanları, çeşitli işleri göreceği biçimde farklı yeteneklerle donatarak yaratmıştır. Herkes tutkusuna uygun bir işte çalışacağından, falansterde zorunlu, tatsız değil; gönüllü, zevkli bir çalışma ortamı doğacaktır. Burada üretim araçlarının falansterin ortak malı olması öngörülmekte; küçük özel sahipliğe de izin verilmektedir. İşlerin yürütülmesinde "yarışma" yerine, "işbirliği" ilişkisinin egemen olacağına dair öngörüsü ile söz konusu yapı toplumsal uyum ve mutluluk üzerinden şekillenebilecektir. Üstelik Fourier, falansterlerin, devrimle ve zor kullanılarak değil, zengin ama iyi insanların sağduyularına seslenilerek, gönüllü olarak kurulabileceklerini düşünmektedir (Şenel, 2001: 109-10).

Falansterlerin örgütlenme biçimi bir yönüyle Fourier'in verimlilik olgusuna attığı önem ile bağlantılıdır. Fourier'e göre verimliliği arttırmak için çalışmanın bilimsel biçimde yeniden örgütlenmesi gerekmektedir. Örneğin, yüz ailenin yüz ayrı mutfakta yemek hazırlamasını ekonomik ve sağlıklı bulmayan Fourier, mutfakların birleştirilip tek bir mutfak biçiminde örgütlenmesinin daha az harcama ile daha sağlıklı beslenme olanağı sağlayacağını ifade etmiştir. Bu bakımdan

fansterler tam da onun bilimsel örgütlenme mantığına karşılık gelen bir biçime sahiptir.

Buna karşın Fourier, özellikle de zenginlerin sağduyularına seslenip bunu harekete geçirerek bu örgütlenme biçimini egemen kılma perspektifi ile ütopycacı bir anlayıştan kurtulamamaktadır.

Robert Owen

Fransa'da yaşamış olan St. Simon ve Fourier'den farklı olarak ütopik sosyalizmin İngiltere'deki temsilcisi konumunda olan Robert Owen, bu isimlere nazaran bir siyasal eylemci olarak daha yoğun bir çaba göstermesi ve bir toplum reformcusu ve kooperatifçiliğin öncülerinden olması ile dikkat çekmektedir.

Yaşadığı dönemdeki erken kapitalist düzende işçilerin yaşadığı yoksulluktan etkilenmiş ve ömrünü işçilerin yaşam koşullarının düzeltilmesi amacına adanmıştır. Bu yolda New Lanark'a örnek bir topluluk kurarak ücretlerin ve çalışma koşullarının iyileştirilmesinin, işçiler kadar işverenlerin de çıkarına olacağını kanıtlamaya çalışmış, öte yandan çalışanların çocuklarına eğitim imkânı verilmesine dair düzenlemelere bağlı olarak fabrikanın yanında çağdaş bir köy yaşamı oluşturmuştur. Kuşkusuz ki, köy ve fabrikanın örgütlenme biçimi kendisinin insan anlayışı ile doğrudan ilişkilidir.

Owen, insan karakterinin taşıdığı özelliklerin doğuştan gelmediği düşüncesindedir. Dolayısıyla, insan, ne yönde biçimlendirilmek isteniyorsa bunu sağlayacak toplumsal kurumlar o yönde oluşturulmalıdır. New Lanark deneyimi ile Owen, insanları olumlu yöne sevk edecek olan kurumsal yapılanmayı gerçekleştirme gayretindedir. O, toplumsal düşmanlığın temelini, insanlar arası "yarışma"da görmekte olup ülkeler arası yarışmanın da dünya kaynaklarının bütün insanların yararına olarak geliştirilmesini engellediği fikrindedir. Kötülüğün bu iki kaynağı, kötü toplumsal kurumların ve kötü öğretilerin diğer bir deyişle kapitalizmin sonucu

olduğundan buradaki değişiklik kötülüğün kaynağının ortadan kalkmasına da hizmet edecektir (Şenel, 2001: 113).

Owen, New Lanark başta olmak üzere kooperatif köy kuruluşlarının yaygınlaştırılmasının insanlar arasında geçerli olan ilkenin yarışma yerine "toplumsal işbirliği" haline geleceğini düşünmektedir. İnsanların, bireysel çıkar ve kâr için değil, hepsini tek tek tanıdıkları topluluk üyelerine "ortak hizmet" için çalışmalarıyla işbirliği gerçekleşecektir. Bu; insan karakterinde de temel bir değişiklik anlamına gelir. Böylece hem bireyler hem sınıflar arasındaki yarışma, kavga ve savaş ortadan kalkacaktır.

Ne var ki, Owen, kapitalist düzenden sosyalist düzene şiddet ve devrim yoluyla geçilebileceği görüşüne katılmaz. Bunun bir "ezilenlerin yer değiştirmesi" işlemi olacağını söyler. Sosyalist düzen partilerin ve halkın gönüllü katılımıyla gerçekleşebilecektir (Şenel, 2001: 114).

Özetlenecek olursa ütopyacı sosyalistlerin, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan erken kapitalizmin işçi sınıfı açısından yarattığı güçlülere tepki göstermiş hümanistler olarak nitelendirilmeleri mümkündür (Huberman, 2005: 46). Kapitalist sisteme karşı eleştiriler yönelmiş ve daha iyi bir dünyanın kurulması için hazırladıkları planlarla dikkat çekmişlerdir. Marx ve Marksist gelenek onlara çok da olumlu bakmamış ve onları ütopyacı saymışlarsa da onlardan etkilenmekten de kendilerini alamamışlardır. Örneğin Owen'ın, kişiliğin kişinin içinde yaşadığı ortama göre biçimleneceği gibi bazı görüşleri Marx'ta da yer alır. Sonuç itibarıyla ütopyacı sosyalist düşünüşün, burjuvazinin düşünüşü ve değerleri ile proletaryanın düşünüşü ve değerleri arasında bir köprü olduğundan bahsedilebilecektir (Şenel, 2001: 113).

Bilimsel Sosyalizm ve Karl Marx

20. yüzyıl siyasetinin büyük bölümü, Karl Marx'ın (1818-1883) kapitalist topluma yönelik eleştirisinin ve komünist alternatif savunusunun izlerini barındırmaktadır (Carver, 2001: 215). Marx'ın kapitalist topluma ilişkin eleştirel çözümlenmesi, kendi adını taşıyan siyasi hareketin kuramsal temellerini oluştururken; adaletten ekonomi-politiğe, hümanizmden birey-toplum ilişkisine dair tartışmalara ve yöntemden felsefeye kadar uzanan geniş bir alan üzerinde etkili olmuştur.

1818'de Almanya'nın Trier kentinde doğan Marx, Bonn, Berlin ve Jena'da eğitim görmüştür. Klasik Yunan materyalizmi öğrencisi olarak Jena'da hazırladığı doktora tezi Demokritos ve Epikür üzerinedir. Doktoranın ardından gazeteciliğe başlayarak Rheinische Zeitung'da görev yapmış ancak buradaki yazılarında siyasi iktidar ile önemli çatışmalar yaşamıştır. Gazetenin hükümetçe kapatılmasının ardından Paris'e giderek burada Fransız sosyalistlerle ilişkiye girmiştir. Bu dönemde Engels'le tanışan Marx, ömrü boyunca kendisi ile yakın arkadaşlığı ve işbirliğine devam edecektir. Siyasal eylemleri nedeni ile Fransa'dan da ayrılmak durumunda kalınca gittiği Brüksel'de Engels ile birlikte çalışmalarını sürdürmüş Avrupa'da yoğun bir devrimler dalgasının da yaşandığı 1848'de onunla birlikte *Komünist Manifesto*'yu kaleme almıştır. Ancak devrimlerin kısa bir süre içinde bastırılmasıyla Londra'ya taşınmak ve sadece yazınsal faaliyetler sürdürmek zorunda kalacaktır.

Marx, 1864'de Birinci Enternasyonal'in kurulmasında oynadığı rolle siyasal eylemlere geri döner. Ancak Enternasyonal'in kendi içindeki çatışma ve bölünmeler, faaliyetleri aksatmış, 1871'de Paris Komünü deneyimi ve buna dair bakış açısındaki farklılıklar ise dağılmayı getirmiştir. Burada Marx, daha ılımlı reformları savunanlara karşı komünü desteklerken, anarşist Bakunin'le de otoriterlik noktasında çatışmalar yaşamıştır.

Enternasyonal'in dağılmasının ardından aktif siyasetten bütünü ile uzaklaşan Marx, ekonomik analizler üzerine yoğunlaşacaktır. 1883'te öldüğünde ise başta temel eseri olan *Kapital*'in diğer ciltleri olmak üzere ardında taslak ve el yazması halinde kalmış birçok doküman bırakmış; bu dokümanlar sonradan Engels tarafından basıma hazır hale getirilmiştir (Skirbekk ve Gilje, 2001: 411; Arnhart, 2008:391-93; Tannenbaum ve Schultz, 2011: 341-42). Marx'ın düşünsel mirası farklı ve karışık birçok sosyalist ideolojiye kaynaklık etmiş, birbirinden farklı Marksizm ve sosyalizmlere ve her birinin kendi Marx yorumlarına neden olmuştur. Kuşkusuz bu, Marx'ın ele alınışını güçleştiren bir faktördür. Özellikle de Marx'ın fikirlerini, geniş hacimli bir eserler külliyatına serpiştirmesi, hiçbir metne Marx'ın öğretisinin tam ve tutarlı sunuşu olarak dayanılamaması durumuna yol açmaktadır.

Bu derste öncelikle Marx'ın temel probleminin ne olduğu analiz edilecek, sonrasında bu doğrultuda Marx tarafından izlenen yöntem üzerinde durulacaktır. Yöntemsel ilkeleri ve kendine edindiği problem ışığında da onun kapitalizm eleştirisi ve ekonomi görüşü, sosyalizm perspektifi ve siyasete dair kabulleri ortaya konacaktır.

Marx'ın görüşlerinin arka planında yatan temel problem, en azından *Komünist Manifesto* bağlamında düşünüldüğünde, insanın çektiği sıkıntılar ve bu durumun siyaset ve ekonomi ile olan ilişkisidir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 342). Kuşkusuz böylesi bir genel ifadenin arka planının doldurulmasında Marx'ın yaşadığı dönemin koşulları ve bunun insan yaşamındaki yansımaları şekillendirici olmuştur. Sanayi devriminin akabinde kırsal kesimde daha önceleri tarımsal üretime ayrılmış olan topraklar sanayide özellikle de tekstil alanında kullanılacak yün üretimi için büyük koyun sürülerine tahsis edilmiş ve bu da tarımsal üretimde çalışan köylülerin

topraksız kalmalarına yol açmıştır. Toprağını ve dolayısıyla da işini kaybeden köylüler iş ve yeni bir hayat ümidiyle şehirlere göç etmiştir. Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı İngiltere'de 1776 yılında nüfusun yaklaşık % 75'i kırsalda yaşarken, bu oran, ilk nüfus sayımının yapıldığı yıl olan 1801'de % 35'e, 1851'e gelindiğinde de % 16'ya düşecektir (Yalçın 1983: 240). Kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki nüfus oranlarında bu kadar kısa süre içerisinde gerçekleşen bu baş döndürücü değişimin bir neticesi kentlerde su, kanalizasyon, yol gibi altyapısı olmayan mahallelerde kötü yaşam koşullarında yaşayan düşük ücretlerle karın tokluğuna çalışan veya işsiz kitlelerin ortaya çıkması olmuştur.

Sanayi devrimiyle birlikte yeni teknolojiler üretim süreçlerine uygulanmıştır. Bu sayede üretimde büyük artış sağlanmıştır. Bu durumun iyi bir örneği dokuma sektöründeki üretim patlamasında gözlenebilir. İlk kez Cartwright adlı bir tekstil üreticisinin dokuma tezgâhlarının yerine makineleri ikame etmesi ile bu sektörde başlayan makineleşme sayesinde üretim 1760 ile 1827 yılları arasında tam 100 kat artış göstermiştir. Üretimdeki bu artış zaman içerisinde yoksulluğun azaltılmasında temel etken olmuştur. Ancak yaratılan zenginliğin toplumun yoksul kesimlerine yayılması bir çırpıda olmamış özellikle 19. yüzyıl işçi sınıfı için sancılı bir geçiş dönemi olmuştur. Sanayi devrimiyle yeni teknolojilerin ve metotlarının üretim süreçlerine uygulanmasının üretim patlaması şeklinde olumlu sonuçları olmasının yanı sıra, kimi düşünürlere göre, bu yeniliklerin üretici ile nihai ürün arasındaki bağı koparması gibi olumsuz sonuçları da olmuştur. Buna göre, eskiden bir zanaatkar üretim süreçlerinin tamamında rol alıp, nihai ürünün tamamı üzerinde hal sahibi iken şimdi ücret karşılığı çalışan işçi, artan işbölümü sürecinde üretimin sadece belli bir veya birkaç aşamasında rol oynamakta ve nihai üründe hak sahibi olamamakta ve

böylece kendi emeğine ve onun ürününe yabancılaşmaktadır (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 344-45).

Çağının bu karakteristiklerinin eleştirisine girişen kuşkusuz sadece Marx değildir. Ancak Marx, hâkim sınıfların sömürüsüne ve baskısına maruz kalarak üretimi gerçekleştirdiklerine inandığı işçi sınıfının (kendi deyişiyle, proletaryanın) içinde bulunduğu durumu anlamak için kendine özgü bir terminoloji ve bu terminolojiye dayalı bir teori geliştirmiştir. Söz konusu teori çerçevesinde içinde bulunulan çağı tarihsel gelişim içerisinde yerine oturtmuş, bu yerden hareketle de alternatife dair önerisinin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Marx, bilimsel olduğunu düşündüğü teorisi çerçevesinde dünyayı yorumlamakla yetinmeyerek onun değiştirilmesi gayretinde de olmuştur.

Marx'ta Yöntem ve Tarih Anlayışı

Marx'ın yönteminin *tarihsel materyalizm* ya da ya da *diyalektik materyalizm* olarak adlandırılması mümkündür. Burada özellikle diyalektik olgusu, Marx'ı Hegel'le ilişkilendiren en önemli ayak olup Marx, diyalektikten materyalist bir görüş doğrultusunda faydalanacaktır.

Hegel, bireylerin dünyada gözlemledikleri sürekli değişen görünüş ve çelişkilerin ardında yattığına inandığı gerçekliği açığa çıkarmayı amaçlar. Bu gerçekliği keşfetmek için bireyler, çatışan zıtlar gibi görünen şeyleri uzlaştıracak bir yol bulmalıdırlar; amaç, yeni bir önerinin, zıtların her birindeki hakikati birleştiren bir sentezin keşfedilmesidir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 246). Diyalektik kavramına göre her tezin bir anti-tezi vardır. Tez ve anti-tezin karşılıklı etkileşiminden de sentez ortaya çıkar. Sentez kendini meydana getiren tez ve anti-tezin üstün

yanlarını bir araya getirir. Tez ve antitezler arasındaki uzlaştırma süreci de tarihin uzun alanı boyunca bir senteze ulaşınca kadar üst üste tekrarlanıp duracaktır (Skirbekk ve Gilje, 2001: 393).

Hegel diyalektiği, evrensel bir yöntem haline getirmiştir. Ona göre diyalektik, hem düşünmenin, hem de –yalnız doğanın değil- bütün varlığın gelişme biçimidir. Düşünme ve varlık karşıtların içinden geçerek, karşıtları uzlaştırarak gelişmektedir. Ancak varılan her bir uzlaşma, içinde yeniden çözülmesi gereken yeni bir karşıtlık barındırdığından, diyalektik hareket, düşüncenin varlığı bir bütün olarak kavramasına, varlığın da bilincine erişip özgürleşmesine kadar sürüp gidecektir (Gökberk, 1980: 347).

Hegel, filozofu, diyalektik süreci kullanarak tarihin arkasındaki daha büyük akli aramakla görevlendirir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 346). Ona göre tarih özgürlük bilinci doğrultusunda sürekli bir ilerlemedir. Hegel “devlet”i diyalektik bir niteliği olan ve bir takım uğraklardan geçen bu gelişmenin her döneminin temsilcisi saymaktadır. Ulusların ve devletlerin anlamlarını tarih bağlamında kazanmaları gibi, tek tek kişiler de anlam ve belirlenimlerini ancak devlet içinde kazanmaktadırlar (Gökberk, 1980: 442).

İşte tam da bu noktada Marx, Hegel’in bazı görüşlerinden hareket edip bunları geliştirirken, belli noktalarda da onun tezlerine karşı çıkarak kendi yöntemsel anlayışının ipuçlarını sunmaktadır. O, Hegel’in tarihin dünyadaki rasyonel adaletin yürüyüşü olduğu; tarihten özgürlük bilinci doğrultusunda bir ilerleme olarak bahsedebileceği yönündeki görüşlerini benimsemektedir. Marx için de tarihin amacı evrensel özgürlüktür ve diyalektik yöntem de insanların bu amacın yolunu keşfetmeleri ile ilişkilidir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 347). Fakat Marx, Hegel’in dünya tarihinin karşıt fikirlerin çatıştığı diyalektik bir süreç olduğu yönündeki

görüşüne fikirlerden ziyade maddi boyutun tarihsel gelişimin esası olduğu iddiasını ekler. Diğer bir ifadeyle Marx, genel olarak Hegel'in idealizminden uzaklaşmakta ve materyalizme yaklaşmaktadır.

Diyalektik dünya görüşüne Marx'ın katkısı materyalizm üzerinden gerçekleşmektedir. Marx bu etkiyi Feurbach adlı bir Alman düşünürü borçludur. Hegel'den farklı olarak Feurbach, toplumsal dinamiklerin gerisinde fikirlerin değil maddi/ekonomik güçlerin etkili olduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede Marx, Hegel'den diyalektiği, Feurbach'dan da materyalizmi alarak diyalektik materyalizm adı verilen yaklaşımı geliştirmiştir. Marx'a göre, Hegel'in diyalektik görüşü maddi olgulara uygulandığı takdirde, insanlığın tarihine dair bilimsel bir anlayış elde edilecektir. Bu bakımdan ilerlemenin motoru Hegel'in tasvir ettiği gibi ruh/idea değil maddi güçlerdir ve tarihin aracı olan da Hegel'deki ulus-devlet değil ekonomik kategoriler ve sosyal sınıflardır. Bu çerçevede Hegel'in, tarihin "kendi başı üzerinde" (idealizm) durmasını sağlamışken Marx'ın, tarihin "kendi ayakları üzerinde" (materyalizm) durmasına olanak sağladığı ileri sürülür (Skirbekk ve Gilje, 2001: 412).

Dolayısıyla insanlar bir kere sınıf güdülerini ve sınıf ilişkilerini anladıktan sonra, diyalektik çatışma ve çözümle ilerleyen tarihin amacı ve yönü kavranabilecektir. Marx'ın düşüncesinde tarihe yüklenen amaç ise herkes için ekonomik adaleti sağlayan sınıfsız toplumun ortaya çıkması olmaktadır (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 347). Bu çerçevede, Marx'ın savunusunu yaptığı sosyalizm algısının, kendi görüşü doğrultusunda "bilimsel" olarak nitelendirilmesinin de arka planını oluşturacaktır.

Ortaya konulan "materyalist tarih yorumu" uyarınca toplumsal ilişkilerin kurumlaşmış hali olan toplumsal yapı, "üretim ilişkileri" tarafından biçimlendirilmektedir. Üretim ilişkileri, bireylerin üretim sürecinde işgal ettikleri roller

tarafından şekillenir. Başka bir anlatımla, üretim ilişkileri, iş bölümünü, emir komuta zincirini ve en önemlisi üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki ilişkileri içermektedir (Campbell, 1985: 123). Buna göre her toplumda biri küçük, ama üretim araçlarına sahip olan; diğeri de büyük, fakat üretim araçlarından nasibini alamamış iki farklı sınıf vardır. Üretim araçlarına sahip olan sınıf aynı zamanda yönetici, baskıcı ve sömürücü sınıfı; üretim araçlarına sahip olamayan sınıf da yönetilen, baskı altında olan ve sömürülen sınıfı oluşturur. Bu iki sınıf arasındaki ilişkiler toplumun alt yapısını belirler (Rejai, 1991: 90). Bir toplumda bu iki farklı sınıfın karşılıklı olarak girdiği üretim ilişkileri dışında kalan tüm ilişkiler de üst yapıyı meydana getirir. Buna göre, din, siyaset, hukuk, eğitim hep bu alt yapı ilişkilerinin bir yansıması niteliğindedir ve bu yapının muhafazasına hizmet ederler (Kinloch, 1977: 103; Campbell, 1985: 124).

Marx'ta Kapitalizm Eleştirisi ve Sosyalizm

Marx'a göre tarih sürekli ilerlemeyi içeren bir süreç olup tüm gelişimi de sınıf mücadeleleri doğrultusunda olmuştur. Bu yönüyle farklı zaman dilimlerinde farklı karakteristiklere sahip olmakla birlikte, her zaman geçerli olan husus birbirleri ile ekonomik etkenler çerçevesinde çatışma halindeki temel sınıfların varlığıdır. Ekonomik hayattaki niteliksel değişimler, tarihi, daima daha ileriye hareket eden geri döndürülemez bir sürece dönüştürmektedir. Bu oluşum sürecinde de ilkel toplum, köle toplumu, feodal toplum ve kapitalist toplum gibi aşamalar yaşanmıştır. Burada bir ekonomik aşamadan diğerine geçiş, ekonominin belli bir doyum noktasına ulaşması karşısında zaruri bir niteliksel sıçrayışla olmaktadır. Söz konusu sıçrayışlar, bir tarihsel aşama “olumsuzlandığında” ve daha üst bir aşama tarafından “aşıldığında” diyalektik olarak meydana gelmektedir (Skirbekk ve Gilje, 2001: 417).

Sanayi Devrimi de bahsedilen türden bir sıçrayışa ortam hazırlamış ve ekonomik üretim tarzında önemli bir değişimi meydana getirerek feodal aşamadan kapitalist üretim aşamasına geçişi ortaya çıkarmıştır. Bu geçiş sonrasında tarih sahnesine diyalektik çekişme içinde olan iki büyük sınıf olarak burjuvazi ve proletarya çıkmaktadır.

Bu noktada diyalektik materyalizm, evrenin sürekli bir değişme ve gelişme halinde olduğunu ve bu değişmelerin sert ve ani bir şekilde kendilerini gösterdiklerini ve maddenin kendi içindeki çelişik güçleri belirtmektedir (Göze, 2000: 279). Tez, antitez ve sentezin birbirleri ile konumlanışlarını üretim ilişkilerine uygulayan Marx'a göre, üretim araçlarına sahip olan ve olmayan sınıfların karşılıklı etkileşimlerinden yeni bir toplumsal yapı doğacaktır. Bu yeni toplumsal yapı çıktığı toplumsal yapıdan her yönüyle daha üst bir gelişme aşamasını ifade eder. Bu şekilde insan toplumu nihai bir amaca doğru yol almaktadır. Bu nihai hedef, üretim ilişkilerine dayalı sınıf farklılıklarının ve dolayısıyla sınıf çatışmasının olmadığı, sömürünün ve yabancılaştırmanın ortadan kalktığı bir toplumsal yapıya; sosyalizme denk düşer. Bu bakış açısı Marx'ın felsefesinin teleolojik (amaçsal) yönünü ortaya koyar (Brown, 1986: 112). Bu bakımdan Marx kapitalist toplumların tez safhasında olduğunu, bu tezin kendi antitezini proletarya diktatörlüğü olarak ortaya koyacağını ve sonuçta sentezin komünizm olacağını iddia eder (Göze, 2000: 280).

Marx, kapitalist üretim biçiminde iki tarafın ilişkisini eşitsiz bulmaktadır ve ona göre bunun temel kaynağı da özel mülkiyettir. Kapitalist burjuvazinin üretim araçlarının sahibi olması karşısında proletarya yaşamını sürdürmek için emeğini satmak zorundadır. Üretim aracının mülkiyetine sahip olması, esas itibarıyla burjuvazinin artık değere el koymasını da beraberinde getirmektedir. Artık değer, bir ürünün üretim maliyetiyle satış fiyatı arasındaki fark olup sermayedarın cebine

gitmektedir. Marx'a göre bu sömürüdür. Çünkü o kendisinden önce gelen Adam Smith ve David Ricardo'yu izleyerek değeri yaratan şeyin emek olduğunu ileri süren emek-değer teorisini benimsemiştir. Marx'a göre, eğer değeri yaratan şey emek ise, üretim süreci sonunda yaratılan değerın tamamı emeğin sahibine yani emekçilere gitmelidir.

Marx, adil bir ekonomik sistemde artık değeri ortaya çıkarması nedeni ile emeğin ekonomik değerin tamamını alması gerektiğini düşünse de, kapitalizmin egemenlik biçimi buna imkân tanımamaktadır. Çünkü ona göre kapitalizmin devamlılığı iş gücünün sürekli olarak arzı için verilebilecek en düşük ücretin proletaryaya ödenmesini gerektirir ve üretim aracının sahibi olan mülk sahibinin emeğin artık değerine emekçinin aleyhine bir şekilde ek koymasını gerektirir. Ayrıca bu durum, kapitalizmin önceki üretim biçimlerinden farklı olarak aşırı üretimi içeren niteliği ile de ilişkilidir. Artan satışlarla daha fazla kar arayan rekabet içindeki firmalar, toplumun tüketebileceğinden daha fazlasını üretmektedir. Ancak bu durum, içerisinde bir kriz potansiyelini de kaçınılmaz kılar (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 352). Bunun sonucunda Marx, kapitalist mülkiyet sistemin yıkılacağını öngörür (Marx, 2011: 1234):

Kişisel emekten doğan dağınık özel mülkiyetin kapitalist özel mülkiyete dönüşmesi, halen toplumsallaşmış üretime dayanan kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesinden doğal olarak daha uzun süreli, daha şiddetli ve daha zor bir süreçtir. İlkinde halk yığınlarının birkaç gaspçı tarafından mülksüzleştirilmesi söz konusuydu; ikincisinde ise birkaç gaspçının halk yığınları tarafından mülksüzleştirilmeleri söz konusudur.

Üstelik ekonomik alandaki burjuvazi egemenliği, burayla sınırlı kalmayacak bir boyuta sahiptir. Öyle ki en genel hali ile alt yapının üst yapıyı belirlemesi olarak tanımlanabilecek görüşü çerçevesinde Marx, alt yapıyı (ya da temeli) oluşturan ekonominin siyaset, kültür, din vb üst yapı öğelerini de şekillendirdiği fikrindedir. Bu bakımdan hükümet, siyasal partiler, parlamento, kolluk kuvvetleri ve kısaca devletin kendisi; hukuk, din ve kültür gibi olguların her biri ekonomik yapıyı oluşturan sınıf

kompozisyonu ve çatışma durumunu yansıtmakta; alt yapıda burjuvazinin proleter sınıfa karşı egemenliğinin üst yapı vasıtası ile pekiştirilmesine hizmet etmektedir.

Kapitalist ekonomik ilişkilerle bağlı olarak Marx'ın düşüncesinde ağırlık sahibi olan bir diğer husus da “yabancılaşma” olgusudur. Marx'a göre kapitalist toplumda toplumsal sınıfların tümü için geçerli olacak biçimde ekonomik yabancılaşmaya dayalı bir siyasal ve sosyal yabancılaşma durumu söz konusudur. Yabancılaşmanın kaynağı ise emektir. İnsanlar yaşamak için çalışmak ve üretmek zorundadırlar ve emekleri bir artık değer yarattığından, insan ve doğa arasındaki ilişki tarafların karşılıklı olarak bir diğerini dönüştürdüğü diyalektik bir ilişki halini almaktadır. Burada kapitalizm, insanlar ve emeklerinin ürünleri arasında da bir tezatlığa yol açmaktadır. Çünkü insanlar artık ürünlerinin efendisi değildirler ve üretim faaliyetleri de kendilerini gerçekleştirdikleri bir özgürleşme süreci olmaktan uzaktır. İnsanlar kendi içlerindeki özgürlüğü ve yaratıcılığı fark etmelerine imkân bırakmayan dışsal güçlere tabidirler ve kendileri de yarattıkları da bu güçlerin kontrolü altındadır (Skirbekk ve Gilje, 2001: 414-15). Dolayısıyla yabancılaşma bağlamında kapitalizmin proletarya açısından yarattığı sonuç, onun kendi ürettiğinden, üretim sürecinin kendisinden, bütün insani potansiyelinden ve kendi arkadaşları olan diğer işçilerden uzaklaşmasıdır (Ball, 1994: 436).

İşçi sınıfı, Marx'ın gözünde kapitalist toplum yapısından bir sonraki aşama olan sosyalizme doğru tarihsel sıçramayı gerçekleştirecek olan özneye tekabül etmektedir. Onun için proletarya, “gerçek, maddi, toplumsal değişimin temsilcisi”dir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 324). Diğer sosyalistler, koşullarla ilgili olarak asıl tarihsel nedenleri algılamakta güçlük çektikleri için, bunların tedrici bir biçimde, reformlar yolu ile düzeltilebileceği yanılığını içerisindedirler. Oysa Marx'a ve onun bilimsel sosyalizmine göre tarihsel gelişim süreci açısından sınıf çatışmasının artık en sancılı noktasına

ulaşıldığında, proletaryanın başını çektiği bir devrim ile sosyalizme geçiş mümkün olacaktır.

Takip eden anti-kapitalist devrim ile toplum komünizme geçecektir. Geçiş sürecinde özel mülkiyet ortadan kaldırılacak, üretim araçları, ortak kullanım doğrultusunda herkese devredilecek; insanların çatışan sınıflar halinde bölünmesi ve sınıf kavgası ise sona erecektir. Sınıf çatışmasının yer almadığı bu yeni toplum, tüm insanlara insani kudretlerini özgürce geliştirebilme imkânını tanıırken, burada insanların her birinin özgürlüğü, hepsinin özgürlüğünü teminat altına alacaktır (Arnhart, 2008: 404).

Sosyalizmde farklı sınıflar ve bunların birbirleri ile çatışması söz konusu olmadığından, bu çatışmanın bir baskı aygıtı konumundaki devlet ortadan kalkacaktır. Bu durum diğer benzer üst yapı öğeleri için de söz konusu olacaktır. Fakat not edilmesi gereken önemli bir husus ise Marx'ın devrim sonrası siyaset konusundaki görüşlerinin de zorunlu olarak taslak halinde olması ve ana hatları göstermekten öteye gitmemesidir. Bu çerçevede bir yandan Paris Komünü ile geçerli olan bazı uygulamalar, diğer yandan *Gotha Programı'nın Eleştirisi* eserinde değinilen proletarya diktatörlüğü olgusu, söz konusu ana hatların önde gelen ilkelerini sunmaktadır (McLellan, 1995: 110).

Kapitalist bir sistemde yaşananları adaletsizlik olarak değerlendirdiği, Marx'ın devrimi, bu adaletsizliği ortadan kaldıracak bir yol olarak görmesini de beraberinde getirir. Marx ve Engels'e göre adalet kavramı, kapitalist düzendeki sömürünün bir maskesidir. Onlara göre, insanlar arasındaki eşitsizlikler sözde bir adalet kavramına uygun olduğu safatasıyla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır (Güriz, 1994: 7). Oysa adalet işbölümünün köleleştirici baskısı kırıldıktan; zihni ve fiziki emek arasındaki çelişki kalktıktan; emek sadece hayatın bir aracı değil fakat birincil bir amacı haline

geldikten ve işbirliğine dayalı üretimden kaynaklanan zenginlik büyük bir 'bolluk' yarattıktan sonra, "herkesten yeteneğine göre alınıp, herkese ihtiyacına göre verildiği toplum" da (Marx, 1993: 162) gerçekleşebilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Karl Marx, Batı siyasal düşüncesinde çok önemli bir yere sahiptir. Onun görüşleri içinde yaşadığı sosyoekonomik ve siyasal sistemin radikal bir eleştirisini içermiş ve dünyanın çeşitli coğrafyalarında uygulamaya aktarılmıştır. Marx'ın düşünceleri ya kendilerine "yürekten" bağlı taraftarlar ya da amansız eleştirmenler bulmuştur. Marx'a yöneltilen eleştirileri iki grup altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki tarihsel tecrübenin Marx'ı yanlışladığı düşüncesini içerir. İkincisi de Marx'ın teorisine teorik düzeyde yöneltilen eleştirilerden oluşur.

Hatırlanacağı üzere Marx, kapitalist sistemin kendi krizlerini içinde barındırmaktaydı. Marx, kapitalistlerin sürekli olarak daha fazla kâr elde etmek kaygısıyla emekçilere gittikçe daha az ücretler ödeyeceğini ve bu sürecin sonunda da zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayan proletaryanın bir devrimle kapitalist sistemi yıkacağını öngörüyordu. XIX. Yüzyıl'ın sancılı geçiş döneminde eserlerini kaleme alan Marx kapitalizmin ve işçi sınıfının geleceği ile ilgili olarak karamsar bir bakış açısına sahipti. Oysa tarihsel tecrübe Marx'ı bu konuda haksız çıkarmıştır. İngiltere gibi sanayi devriminin ilk gerçekleştiği ülkelerde XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl işçi sınıfı da dâhil olmak üzere toplumun genelinin ekonomik durumlarının ve buna bağlı olarak da hayat standartlarının düzelmesine şahit olmuştur. Bu olgu en azından iki faktöre atfedilebilir. Bunlardan ilki kapitalist ekonomik düzenin etkin üretim biçiminin zenginliği tarihte hiç görülmediği oranda arttırmış olmasıdır. Hatırlanacağı gibi, İngiltere'de 1760 ile 1827 arasında tekstil

üretimi 100 kat artış göstermiştir. Bu da tekstil ürünlerinin ucuzlamasına ve insanların daha kolay bir şekilde giyinip kuşanmalarına imkân sağlamıştır. Benzer bir durumun diğer üretim alanlarında da gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca sermaye birikiminin artışı ile birlikte, emek görece sermaye karşısında kıt olmaya başlamış ve emeğin karşılığı olan ücretler yükselmeye başlamıştır. Kimi düşünürlere göre bunda işçilerin sendikalarda örgütlenerek işveren karşısında pazarlık gücü elde etmesi etkili olmuştur. Ancak bu noktada hatırlanması gereken şey, eğer ortada paylaşılabilir büyük bir pasta yani zenginlik yoksa pazarlık gücümüz ne kadar yüksek olursa olsun, pazarlık sonunda elde edeceğimiz zenginlik miktarının sınırlı kalacağıdır.

İşçi sınıfının durumunun düzelmesini sağlayan ikinci unsur bu sınıfın demokratik karar alma süreçlerine katılımını sağlayan oy hakkına kavuşmasıdır. Bu sayede İngiliz İşçi Partisi gibi işçi sınıfının desteğini arkasına alan siyasal partiler ortaya çıkmıştır. Bu partiler Ortodoks Marksizmin özel mülkiyeti ve piyasa ekonomisini ortadan kaldırmaya yönelik devrim fikrini reddetmiş ve demokrasi içerisinde siyasal yollarla işçi sınıfının refahını arttırmayı amaçlamışlardır. Bu siyasal partilerin sergilediği ideolojik duruş 'sosyal demokrasi' olarak adlandırılmıştır.

Öte yandan, Ortodoks Marksizmin uygulamaya aktarıldığı Rusya, Doğu Avrupa, Çin, Küba ve Kuzey Kore gibi ülkelerde işçi sınıfının durumunun iyi gitmesi şöyle dursun, geniş halk yığınları kronik yoksulluk ve kıtlıklarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde XX. Yüzyıl'ın sonuna gelindiğinde başta Sovyetler Birliği'nde olmak üzere Polonya, Çekoslovakya, Demokratik Almanya (Doğu Almanya), Romanya gibi Doğu Avrupa ülkelerinde işçi sınıfını da içine alacak biçimde halk komünist rejimlere son vermiştir. Halen komünist rejimin ayakta olduğu Çin gibi ülkeler de özellikle 1980'li yıllarla birlikte kapitalist ekonomik düzenin

unsurlarını sistemlerine dâhil ederek ekonomilerine çeki düzen vermeyi amaçlamışlar ve bunda kısmen başarılı olmuşlardır. Bu reformları yapmayı reddeden Kuzey Kore gibi ülkeler halen sistemik açlık ve kıtlıkla boğuşmaktadırlar. Dolayısıyla, Marx'ın teorisinin ve bu teoriye dayalı olarak geliştirdiği tahminlerin yanlış olduğunu ileri sürenlerin bu düşüncelerini haklı çıkaracak miktarda tarihsel tecrübeye sahip bulunmaktayız.

Karl Marx'ın ekonomik ve politik düşüncesine yöneltilen en temel teorik eleştiri, Marx'ın 'emek-değer teorisi'yle ilgilidir. Hatırlanacağı gibi, bu teori bir şeyi değerli kılan şeyin o şeye harcanan emek olduğunu ileri sürüyordu. Bu teoriye göre, malların ve hizmetlerin fiyatları, objektif olarak onların maliyetleri tarafından belirlenmekteydi. Yine bu teoriye göre bir şeyin maliyeti o şeyin üretimine harcanan emek miktarı tarafından belirlenmekteydi. Bu teori Adam Smith ve David Ricardo gibi düşünürler tarafından ortaya atılmış Marx tarafından da teorisinin temeline yerleştirilmiştir. Marx basitçe, eğer değeri yaratan şey emek ise, burjuvazi tarafından alınan kârın hak edilmemiş bir kazanç, sömürü olduğunu, bu nedenle, yaratılan değerın tamamının emekçi sınıfa gitmesi gerektiğini söylüyordu. Daha 1870'li yıllarda, Marx 1883 yılında hayata veda etmeden, birbirinden bağımsız olarak üç iktisatçı, William Stanley Jevons (1835-82), Leon Walras (1834-1910) ve Carl Menger (1849-1921), emek-değer teorisini çürüten, 'subjektif fayda teorisi' veya 'fayda-değer teorisi'ni geliştirmişlerdir. Bu teoriye göre, bir malın değerini veya bir başka ifadeyle onun maliyetini yaratan şey o malın üretimine harcanan emek miktarı olmayıp, o malın tüketicilere sağladığı subjektif faydadır. Buna göre, bir mal veya hizmet onu kullanacak kişilere sağladığı fayda nispetinde değerlidir. Tüketiciler faydalandıkları mal ve hizmetleri talep ederler bu da üretken faaliyetin yönünü tayin eder. Eğer bir mal veya hizmet tüketicilere bir fayda sağlamıyorsa, ona harcanan

emek miktarı ne kadar olursa olsun, piyasada ona yönelik bir talep olmayacak ve sonuçta o malın veya hizmetin değeri ya çok düşük ya da sıfır olacaktır. Neo-klasik iktisat adı verilen bu yeni düşünceye göre, “[f]iyatlar tüketici taleplerini yansıtıyor ve kar amaçlı üretim bu ihtiyaçları karşılamaya çabalıyordu” (Skousen 2003: 189). Böylece Marx’ın ekonomik teorisini üzerine inşa ettiği emek-değer teorisi daha onun sağlığında çürütülmüş oluyordu.

Avusturya İktisat Ekolü’nün önemli isimlerinden Eugen Böhm-Bawerk (1851-1914), 1884 yılında yayımladığı *Sermaye ve Faiz* adlı eserinde Marx’ın teorisine yönelik iki önemli eleştiri getirmiştir. Bunlardan ilki “bekleme argümanı”dır. Buna göre kapitalistler yatırımlarının karşılığını derhal almazlar. Onlar bugün tüketimden feragat edip sermaye mallarına ve üst-düzey üretim mallarına yatırım yaparlar. Sermayedarlara ödeme yapılmadan önce üretim yapılıp malların veya hizmetlerin tüketicilere satılması gerekir. Benzer bir şekilde, toprak sahipleri de toprağı geliştirmek için yaptıkları yatırımları geri alabilmek için uzun yıllar beklemek zorunda kalabilirler. Oysa, işçiler ücretlerini kısa zaman aralıklarıyla, haftalık veya aylık olarak elde ederler. Onlar sermayedarlar gibi tüketimlerini ertelemek zorunda değildir. Böhm-Bawerk’in Marx’a yönelik ikinci eleştirisi kapitalistlerin aldığı risk ile ilgilidir. Marx kapitalistlerin emekçilerin sırtından geçinen, üretim araçlarına sahip olduğu için havadan para kazanan insanlar olduklarını düşünüyordu. Oysa, Böhm-Bawerk’e göre, kapitalistler emek, sermaye, toprak gibi üretim faktörlerini bir araya getirip risk alarak yatırım yapan kişilerdir. Yatırımın sonunda iflas etme ve her şeylerini kaybetme riski bulunmaktadır. Buna karşın, işçiler böyle bir risk almamaktadırlar. Dolayısıyla, Böhm-Bawerk’e göre kapitalistlerin elde ettiği kar bir sömürü değildir.

Bu çerçevede, ekonomik determinizme dayanan, yani, ekonomik üretim ilişkilerinin hayatın tüm alanlarını belirlediğini ileri süren diyalektik materyalizme dayalı, Ortodoks Marksizm anlayışı bugün itibarıyla gözden düşmüştür. Buna karşın Marksistler, post-Marksizm ve neo-Marksizm adları altında Marx'ın Feurbach'dan ilham alan ekonomik determinist görüşlerini reddedip onun daha çok Hegel'den etkilenen idealist yönünü öne çıkartmaktadırlar. Bu çerçevede bugün kapitalist toplumda bireyin emeğinin ürünlerine, doğaya ve çevresine yabancılaşması, tüketim toplumunda gerçek özgürlüğe sahip olup olamaması, demokraside varlıklı kesimlerin sahip oldukları eşitsiz konum gibi hususlar Marksistlerin araştırma konularını oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Arnhart, Larry. (2008). **Plato'dan Rawls'a Siyasî Düşünce Tarihi**. Ankara: Adres Yayınları.
- Ball, Terence. (1994). "Yabancılaşma". **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi**. Haz. David Miller. Ankara: Ümit Yayıncılık. s.433-37.
- Brown, Alan. (1986). **Modern Political Philosophy**. London: Penguin Books.
- Campbell, T. (1985). **Seven Theories of Society**. Oxford: Clarendon Press.
- Carver, Terrell. (2001). "Karl Marx: Kapitalist Sınıfın Mezar Kazıcısı". içinde **Siyasal Düşüncenin Temelleri**. der. Brian Redhead. İstanbul: Alfa Yayınları. s. 215-30.
- Ekelund, Robert B. ,Robert F. Hebert. (1997). **A History of Economic Theory and Method**. New York: McGraw-Hill.
- Gökberk, Macit. (1980). **Felsefe Tarihi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göze, Ayferi. (2000). **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**. İstanbul: Beta Yayınları.
- Güriz, Adnan. (1994). "Adalet Kavramının Belirsizliği". içinde **Adalet Kavramı**. Ed. A Güriz. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını. s. 5-25.
- Huberman, Leo. (2005). **Sosyalizmin Alfabetesi**. Ankara:Sol Yayınları.

- Jones, Gareth Stedman. (2005). “Ütopik Sosyalizm”. **Marksist Düşünce Sözlüğü**. Tom Bottomore (yayın yönt.). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 613-15.
- Kinloch, G. (1997). **Sociological Theory: Its Development and Major Paradigms**. London: Mc Graw Hill Pub.
- Lukes, S. (1993). “Justice and Rights”. içinde **Justice**. Ed. Alan Ryan. Oxford: University Press. s. 164-184.
- Marx, Karl. (1993). “Critique of the Gotha Programme”. içinde **Justice**. Ed. Alan Ryan. Oxford: University Press. s. 159-163.
- Marx, Karl. (2011). “Das Kapital”. İçinde Çev. Kapadokya MYO Çeviri ve Redaksiyon Heyeti, Der. Alev Alatlı, **Batıya Yön Veren Metinler III, Aydınlanma 1650-1800**. Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, ss. 1226-1234.
- McLennan, David. (1994). “Marx, Karl”. **Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi**. Haz. David Miller. Ankara: Ümit Yayıncılık. s.108-111.
- Rejai, M. (1991). **Political Ideologies: A Comparative Approach**. M.E. Sharpe Inc.
- Skirbekk, Gunnar, Nils Gilje. (2001). **Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**. çev. E. Akbaş, Ş. Mutlu. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Skousen, M. (2003). **Modern İktisatın İnşası**. Ankara: Liberte Yayınları.
- Şenel, Alâeddin. (2001). **Çağdaş Siyasal Akımlar**. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Tannenbaum, Donald G. & David Schulz. (2011). **Siyasî Düşünce Tarihi – Filozoflar ve Fikirleri**. Ankara: Adres Yayınları.

Ek Okumalar

- Althusser, Louis. (2007). **Kapitali Okumak**. İstanbul: İthaki.
- Anderson, Perry. (2004). **Tarihsel Materyalizmin İzinde**. İstanbul: Belge Yayınları.
- Anderson, Perry. (2007). **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Beer, Max. (1969). **Hegel’in Felsefesi ve Marx’ın Tarih Anlayışı**. İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Beer, Max. (1969). **Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi**. İstanbul: Kıtış Yayınları.
- Bozkurt, Nejat. (2009). **Hegel**. İstanbul: Say Yayınları.

- Bumin, Tülin. (2010). **Hegel**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Carr, E.H. (2011). **Karl Marx**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fromm, Erich. (1995). **Marx'ın İnsan Anlayışı**. İstanbul: Arıtan.
- Hampsher-Monk, Ian. (2004). **Modern Siyasal Düşünce Tarihi**. İstanbul: Say Yayınları.
- Hegel, G.W.F. (2011). **Tinin Görüngübilimi**. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Marx, Karl. (1997). **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl. (1999). **Gotha Programı'nın İdeolojisi**. İstanbul: İnter Yayınları.
- Marx, Karl. (2000). **1844 El Yazmaları**. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, Karl. (2000). **Alman İdeolojisi**. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl. (2000). **Din Üzerine**. İstanbul: İnter Yayınları.
- Marx, Karl. (2000). **Kapital**. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl. (2000). **Ücret, Fiyat ve Kâr**. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Marx, Karl. (2000). **Yabancılaşma**. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl. (2011). **Komünist Parti Manifestosu**. İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.
- Meriç, Cemil. (2004). **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Singer, Peter. (2003). **Düşüncenin Ustaları – Hegel**. İstanbul: Altın Kitaplar.